

TDK DOLGOZAT

A protestantizmus helyzete Gyöngyösön
III. Károly valláspolitikájának tükrében

2024

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Történettudományi Intézet

TDK DOLGOZAT

A protestantizmus helyzete Gyöngyösön
III. Károly valláspolitikájának tükrében

Jelige: Emlékek őrzője

Tartalomjegyzék

Előszó	4
A gyöngyösi protestánsok története a kezdetektől 1711-ig	6
A gyöngyösi protestánsok túlélési stratégiái	9
A protestánsok vallásgyakorlatára vonatkozó törvények	11
Az 1712–15. évi országgyűlések.....	15
A Vallásügyi Vegyesbizottság	19
A Carolina Resolúciók	22
Összegzés	24
Levéltári források	25
Felhasznált irodalom	26

Előszó

A Gyöngyösi Református Egyházközség XVIII. századi története különösen figyelemre méltó, hiszen a Gondviselés által tűzvészektől megőrzött iratanyag ékes bizonyítékot szolgáltat arról, hogy a református közösség az ellenreformáció hullámaiban igyekezett jogait megvédeni. A gyülekezet történetének ez az időszaka sokáig nem volt feldolgozva, csak megemlítés szintjén találkozhattunk vele a várostörténeti írásokban és Klimó Pál gyülekezettörténeti összefoglalójában is csak alig egy oldalt szentelt a török hódoltság és a türelmi rendelet közötti időszak bemutatására, aki a gyülekezet lelkésze volt a XIX. század második felében. A fordulatot Szabó Jolán Heves vármegyei levéltáros 2018-as tanulmánya hozta el¹, amely dolgozatomnak az elindítója, alapja lett. Arra jutottam, hogy érdemes a gyülekezet sokszínű helytörténetét bemutatni, s mindezt úgy megvalósítani, hogy az országos kontextusba méltóképpen lehessen beágyazni.

A dolgozatomban a gyöngyösi protestánsok² helyzetét és stratégiáit vizsgálom a XVIII. század első felében, különös tekintettel III. Károly magyar király (1685–1740) valláspolitikájára. A vizsgálat fontos részét képezi az országos és helyi vallási törvényi szabályozások párhuzamos bemutatása. Ily módon a munkámban elsősorban a Gyöngyösi Református Egyházközség műemlék levéltári iratanyagára hagyatkozom, amit a református templom vasajtóval elzárt szobája őrzött meg az utókornak. Az iratanyag az 1553-as évtől kezdve szinte összefüggően fellelhető egészen az 1873-as iratrendezésig. A dolgozatban az első hét iratcsomóból dolgoztam fel latin és magyar nyelvű leveleket, különösen az 1688 utáni korszakot felölelő fasciculusokból³, a levelek megértéséhez esetenként saját fordításokat is készítettem. Ezt a forrásanyagot kiegészítettem az Eger városában működő Heves Vármegyei Levéltár a Gyöngyösi Református Egyházközségre vonatkozó irataival, igyekeztem a két levéltár dokumentumait összefésülni. Emellett az országgyűlési törvénycikkelyeit és a magyar uralkodók vallásügyben hozott rendeleteit használtam a Magyar Törvénytárból. A felhasznált irodalmi tételek közül egyrészt Ladányi Sándor könyvét⁴ emelném ki, hiszen ebből a kötetből kaptam először egy átfogó képet a protestánsok Rákóczi-szabadságharc utáni országos

¹ Szabó J. 2018.

² A korszakban a város lutheránusainak és reformátusainak története egybe tartozik, egy felekezethez tekinthetők.

³ A csomó latin elnevezése.

⁴ Ladányi S. 1997.

vallásügyi helyzetéről Ráday Pál életén keresztül, másrészt Benda Kálmán történeti kronológiája a korszakra vonatkozó kötetét⁵, ami nagy segítséget nyújtott a történeti események rendszerezésére. A kutatás során komparatív szemléletet alkalmaztam, amivel rögtön fel is merült a kérdés bennem, hogy az országos rendelkezések milyen hatást gyakoroltak a helyi közösség lehetőségeire, illetve, hogy ténylegesen mennyiben függött a sorsuk III. Károly valláspolitikájától. A helytörténet ismertetése során arra is igyekeztem választ adni, hogy milyen eszközökkel igyekeztek a protestánsok az ellenreformáció idején megőrizni vallásukat, sikerült-e a katolikusokkal kompromisszumra jutni. Ezek azért is fontos kérdések számomra, mert az előfeltevésem, hogy a gyöngyösi protestáns közösség fennmaradása, fejlődése nagyban függött a Habsburg-uralom restaurációjától és a katolikusok vallási intoleranciájának mértékétől. Reményeim szerint a kutatásommal rávilágítok majd a korabeli vallási megosztottság politikai és társadalmi hátterén keresztül a Gyöngyösi Református Egyházközség XVIII. századi viszontagságos időszakára.

⁵ Benda K. 1982.

A gyöngyösi protestánsok története a kezdetektől 1711-ig

Gyöngyösön a protestánsok története hosszú időkre nyúlik vissza, az első írásos emlékekben, amely 1538-ból maradt ránk⁶, már rögtön a katolikusokkal szembeni összetűzésről esik szó. A felekezeti párharokban a hatvani, egri és budai török igazgatási szervek a protestánsoknak igyekeztek kedvezni. Így lehetséges, hogy a török hódoltság idején a gyöngyösi protestánsok gyarapodhattak, birtokokat szereztek, iskolát építettek, valamint ispotályt hoztak létre, a város életének egyre jobban meghatározó részévé váltak. Az Arszlán budai pasa által kezdeményezett katolikus és protestáns megegyezés szerint 1566-tól kezdték el használni azt a templomot⁷, amely Gyöngyös város gazdasági alapját jelentő szőlőnek és bornak a védőszentjéről, Szent Orbánról van elnevezve⁸. A XVII. században ez az erősödő tendencia folytatódott, ugyanis Bocskai István erdélyi fejedelem (1557–1605), I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1593–1648) és felesége Lorántffy Zsuzsanna erdélyi fejedelemasszony (1602–1660) pártfogásával, amelyről a református gyülekezet levéltárában megmaradt számos levél tanúskodik.⁹

Feltételezhető, hogy a gyülekezet a népességét és vagyonát illetően a hódoltsági időszak végén volt a csúcson, amelynek bizonyítéka, hogy a gyülekezet a városnak kölcsönt adott 100 tallér értékben, hogy a császári csapatok hadisarcát kifizethessék.¹⁰ A reformátusok, evangélikusok számára vonatkozóan Besze Tibor kutatásai a mérvadóak, állítása szerint a hódoltság utolsó éveiben Gyöngyös város lakossága 3800 fő környékén mozgott, aminek legfeljebb 10%-át tették ki a protestánsok, vagyis körülbelül 300 fő.¹¹ A város szempontjából a hódoltsági időszak Eger visszafoglalásával ért véget 1687. december 17-én, ugyanis ezen napon adta fel Rusztem pasa a várat Caraffa generálisnak.¹² Nem sokkal ezután kezdődött el az ellenreformáció első hulláma a városban. Ezt Széchenyi György esztergomi érsek (1605–1695)

⁶ Fekete L. 1934.

⁷ GyREL A. II. 13.

⁸ A protestánsok ezt a templomot Öreg házként emlegették.

⁹ Bocskai István erdélyi fejedelem a gyöngyösi templomok megosztásáról döntött, I. Rákóczi György 12 mázsás harangot, kenyérszító úrvacsorai tányért és az Öreg Graduált, Lorántffy Zsuzsanna pedig egy mészárszéket adott a gyülekezetnek. GyREL A. III. 48., 61., 71.

¹⁰ GyREL A. III. 100.

¹¹ Besze T. 2007. 13.

¹² Benda K. 1982. 511.

indította el az 1688. március 13-án kelt levelével, ebben a protestáns prédikátorok és diákok mihamarabbi eltávozását sürgette, magyarázatában kiemelte, hogy Thököly Imre magyar főnemes, kuruc hadvezér (1657–1705) már nem a földbirtokosuk. Későbbi leveleiben erőteljesebb hangnemben szólította fel a katolikusokat, hogy űzzék ki a városból a protestáns prédikátorokat, a kálvinista iskolamestert és diákjait, az egyik írásában pedig a kiközösítéssel fenyegette meg őket, ha nem teszik meg.¹³ Ezen üzenetváltásokból az figyelhető meg, hogy az ellenreformáció „felülről” érkezett meg Gyöngyösre, ami nem maradt eredménytelenül. A Szent Orbán-templom a jezsuiták kezére került, a gyülekezet számos birtokát elvették, a prédikátort, tanítót elűzték, a városi tanácsból pedig kizárták a protestánsokat.¹⁴ A teljes kiűzésük nem történt meg, viszont az 1698-ban meghozott egyezségben igen szigorú feltételeket szabtak nekik a katolikusok (lásd a következő fejezetben). Ehhez képest a Rákóczi-szabadságharc alatt szinte minden visszarendeződött, lehetővé téve a korlátozás nélküli gyülekezeti működést, újra lett prédikátoruk, iskolamesterük is.¹⁵ II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) támogatását több ízben is élvezhették¹⁶, egyrészt Thököly Imréhez hasonlóan ő is részbirtokos volt Gyöngyösön,¹⁷ illetve a szécsényi országgyűléshez panasszal fordultak, amelynek orvoslására bizottság alakult és vonult ki a városba, ennek eredményeként pedig a Szent Orbán-templom, a parókia és további birtokok újra a kezükre kerültek. A Szent Orbán-templom visszaadását a városi jegyzőkönyv is megerősíti.¹⁸

A Rákóczi-szabadságharc végén olyan változások történtek a gyülekezet életében, amelyek az egész XVIII. századi történetét alapjaiban határozták meg számukra. Itt kiemelném, hogy a dolgok eredményét tekintve lényegében az 1688-as események ismétlődtek meg. Az ellenreformáció újabb hulláma indult meg a városban, alig egy emberöltő alatt kétszer kellett a gyöngyösi protestánsoknak átélniük az erőszakos visszaszorításukat. Miközben Eger várát Pálffy János tábornagy ostrom alá vette¹⁹, Gyöngyösön a katolikusok a hatvani helyőrség segítségével a parókiát elpusztították, az említett Szent Orbán-templom pedig újból a jezsuiták kezére került 1710. november 28-án.²⁰ Alig négy hónappal később, március 8-án a református

¹³ MNL HML V. 101. b. Fasc. 28. No. 33. közli: Varga Zs. 2018. 89.

¹⁴ Klimó P. 1892. 9.

¹⁵ Ezt az Öreg Graduálba bejegyzett lelképásztori és tanítói névsor bizonyítja. Szováthy Bíró Jánost hívták meg lelkésznek, Sujtai Mihályt pedig iskolamesternek; a névsort közli Monok I. 1986.

¹⁶ A katolikus vallású fejedelem vallási toleranciája igen példaértékű.

¹⁷ Rákóczi gyöngyösi városi birtokán voltak a szabadságharc 1704. évi béketárgyalásai; lásd Misóczki L. 2004.

¹⁸ MNL HML V. 101. b. Fasc. 28. No. 47. közli: Varga Zs. 2018. 92.

¹⁹ Benda K. 1982. 548.

²⁰ Klimó P. 1892. 13.

prédikátort is elűzték, a lakását pedig feldúlták.²¹ Ezzel a nappal kezdődött el az „árva eklézsia” időszaka a gyülekezet életében, amelyben templom, prédikátor hiányában kellett működniük egészen II. József magyar király (1741–1790) 1781-es türelmi rendeletéig.²²

²¹ MNL HML V. 101. a. 2. rsz. 463. közli: Szabó J. 2018. 48.

²² Szabó J. 2018.

A gyöngyösi protestánsok túlélési stratégiái

Gyöngyös városában a protestánsok a Rákóczi-szabadságharc bukását követően ismét a magán-vallásgyakorlat keretei közé lettek szorítva. A gyülekezetben eddigre már felnőtt egy nemzedék, amely kitartó küzdelmeket folytatott hitének megőrzéséért. Ez az egyházközség levéltárából is szépen kibontakozik: nem csak helyi ügyekkel foglalkozó iratok maradtak meg, hanem az egész ország protestánsait érintő királyi rendeletek, országgyűlési feliratok, sőt még a külföldi protestáns követek előterjesztései is fellelhetők.²³ Ez az éber érdeklődés arra mutat számunkra, hogy a gyülekezet igyekezett az országos történéseket megismerni, a védekezési stratégiájukat ennek megfelelően kialakítani.

A gyöngyösi protestánsok 1711 után mindent megtettek, hogy az igazságuknak érvényt tudjanak szerezni, több hatósághoz is leveleket juttattak el, és reménykedtek, hogy a pozsonyi országgyűlés rendelkezései majd kedvezőbb feltételeket szabnak számukra. Pálffy János generálishoz fordultak a legkorábban, kérvényükben az elvett javaik, úgymint a prédikátor könyvei és értékei, az egyházi szőlőbirtokok, malmok és harangok visszaadását kérték.²⁴ Heves és Külső-Szolnok vármegyéhez is folyamodványt adtak be a vallási viszontagságokról²⁵, valamint az uralkodó, III. Károly számára is elküldték panaszaikat.²⁶ Az 1712–15. évi országgyűlésekről pedig a Gally Pál evangélikus ügyvéd tudósít több levélben, 1714 októberétől²⁷, a gyülekezet tehát első kézből értesült a vallásügyi tárgyalásokról.

A katolikusok meglátása a protestánsokat illetően ugyanakkor egyértelmű volt: vissza kell térni az 1698-ban megkötött egyezségekre. Ez nyert megerősítést a vármegye részéről is, az alispán egyik levélében felszólította a reformátusokat, hogy tartsák be ezt a megállapodást. Itt megjegyezném, hogy ezt a szerződést a néhai Almásy András gyöngyösi plébános kötötte a reformátusokkal, akinek minden bizonnyal rokona volt Almásy Mihály vármegyei jegyző. Az 1698-as megállapodás a következőket tartalmazta: a városban lévő templomon kívül se nyilvános, se magán-vallásgyakorlat nem folytatható. Évi 100 forint fizetési kötelezettséget írtak elő, amit a plébánosnak kellett negyedéves részletekben kifizetni. A katolikus hívőket

²³ Megmaradtak a Diploma Leopoldinum vallásügyi rendelkezései, magyar és holland rendek folyamodványai I. Lipót császárhoz. GyREL A. IV. 3., 40., 41.

²⁴ GyREL A. V. 69.

²⁵ GyREL A. V. 71.

²⁶ A levélre adott válasz található meg a levéltárban. GyREL. A. VI. 85.

²⁷ Ezen leveleket a levéltárban összefűzött formában találtam meg 72 lapos terjedelemben. GyREL A. VI. 103.

pedig semmilyen módon nem lehetett vallásukban akadályozni, rágalmozni, ha mégis megtörtént, büntetés fejében 6 forintot a sérelmezettnek, szintén 6 forintot a katolikus egyháznak kellett fizetni.²⁸

A reformátusok vitatták az egyezséglevél érvényességét, mondván: majd az országgyűlés törvényei szerint kell eljárni, illetve a szerződésnek a meglétét is megkérdőjelezték.²⁹ A helyzet rendezésre szorult, újból elkezdődtek a tárgyalások a két fél között, immáron a vármegyei jegyzők előtt. Katolikus részről Árokszállási József gyöngyösi plébános volt jelen, református oldalról név szerint Sallai Pál, Szabó András, Barcsai Gergely és Lévai Ferenc, a tanúsítók között volt Orczy István vármegyei alispán, a szolgabíró és az aljegyző. Az első megállapodást 1713-ban kötötték meg és csak 1 évre szólt³⁰, a következő évben viszont állandó egyezség született a két fél között. Az új megállapodás részben újrafogalmazta az 1698-as pontokat, részben pedig kiegészítésre került. A magánvallásgyakorlat terén engedékenyebb volt, a híveknek a saját házaikban „Istent imádni nem tiltatik”³¹, a temetéseiket megtarthatták református módon, csak énekszóval nem lehetett a városban kísérni a halottat. A jogok mellett kötelezettségeket is kijelölt az egyezség, az évi 100 forintot továbbra is negyedévre leosztva kellett megfizetni, illetve a katolikus papnak járó stóladíj is maradt, ami a keresztelek, házasságkötés, temetés ellenszolgáltatásának számított, ennek a pontosabb nyilvántartásához a keresztelek, házassultak és halottak számát is be kellett jelenteni.

Összeségében az egyezség lezárta a katolikusok és protestáns felek közötti viszályos időszakot, viszonylagos békét hozott el, lehetőséget biztosított a gyöngyösi református egyházközség fennmaradásához. A helyi szabályozás az 1791. évi XXVI. Törvénycikkig volt életben, a fizetési kötelezettségek teljesítését igazoló plébánosi nyugták szinte összes példánya megmaradt a gyülekezet levéltárában.³²

²⁸ GyREL A. V. 75.

²⁹ Szabó J. 2018.

³⁰ GyREL A. VI. 82.

³¹ GyREL A. VI. 91.

³² GyREL A. VIII. Plébánosi nyugták 1698–1791.

A protestánsok vallásgyakorlatára vonatkozó törvények

1711 után a vallási viták újra kezdődtek az egész országban, a protestánsok templomait elfoglalták a katolikusok, a vallásukat pedig csak igen szűk keretek között gyakorolhatták, ahogy ez a gyöngyösi eseményekből is kiderül. A katolikusok restaurációját, terjeszkedését támogatták a korábbi vallásügyeket szabályozó törvények és az ezeket magyarázó lipóti 1691-es rendelet. Ezek messzemenően kijelölték a protestáns vallásgyakorlat értelmezési keretét, így ennek különösen érdemes figyelmet szentelnünk.

Az 1681 decemberében összeült soproni országgyűlés egyik legfontosabb kérdésének a protestánsok vallásgyakorlatának rendezése számított. A XXV. és XXVI. törvénycikkelyekben hozott döntést róla a soproni diéta. A XXV. törvénycikk.³³ első paragrafusában engedélyezték minden protestánsnak a szabad vallásgyakorlatot az országban az 1608. évi (k. e.) I. törvénycikkely alapján³⁴, amit a Bocskai-szabadságharcot lezáró 1606-os bécsi béke hozott el korábban. A következő pontban a száműzött református és evangélikus prédikátoroknak adtak kegyelmet, így kezdhette meg gyöngyösi szolgálatát Otrókosi Fóris Ferenc, a negyven gályarab egyike. Ugyanakkor zárójelben jegyezték meg, hogy a szabad vallásgyakorlatot illetően a földesurak jogai nem sérülhetnek.³⁵ Itt felfedezhetünk egy komoly ellentmondást: mindenkinek szabad a vallásgyakorlás, de csak ha a földesúr nem él a kvázi vétőjogával. Továbbá az is számtalan problémát szült, hogy a földesúri jogokat a törvénycikkben nem határozták meg, pontos tartalmuk nem volt, szabadon lehetett értelmezni, ennek következménye volt rengeteg erőszakoskodás az ország különböző településein. Viszont adott esetben ugyanez kedvező is lehetett a protestánsokra nézve, hiszen ez alapján érvényesülhetett a gyöngyösi protestánsok érdeke egy ideig, például amikor Thököly Imre Gyöngyös városának részbirtokosaként a felekezeti villongások megszüntetésére Rimaszombatra hívta meg a vitatkozó feleket az 1683. február 11-én kelt levelében.³⁶ A tárgyalások levezetésére Szepessy Pál magyar nemest bízta meg, aki arról számolt be március 3-án, hogy tíz pontban sikerült megegyezniük a feleknek.

³³ Dr. Márkus D. 1900. 285.

³⁴ Dr. Márkus D. 1900. 286.

³⁵ Felhívnom a figyelmet, hogy arra, hogy ez a jog nem szerepelt az 1608. évi (k. e.) I. tc.-ben.

³⁶ MNL HML V. 101. b. Fasc. 28. No. 17. közli: Varga Zs. 2018. 79.

A XXVI. törvénycikkellyel³⁷ viszont a protestáns vallásgyakorlat szabadságát földrajzilag is korlátozták. Oly módon, hogy a templomépítéseket területi alapon engedélyezték, ahogy ez a térképen is jól beazonosítható. (1. térkép) A törvény bevezetőjében ugyanakkor arról is szó van, hogy vissza kell adni azon elvett, protestáns által építtetett templomokat, amelyek nincsenek katolikus szertartás szerint felszentelve, egyúttal római katolikus kézen maradhatnak, amelyeket már felszenteltek. Ez komoly fegyvernek bizonyult a protestánsok ellen. A törvény az akkori Magyar Királyság területére vonatkozott, míg a török hódoltság és Erdély területére nem. A törvénycikkely³⁸ alapján a felsorolt helységeket artikuláris helyeknek nevezzük. Az ágostai és helvét hitvallásúak számára egy-egy települést jelöltek ki vármegyénkként, kivéve Vas és Szepes vármegyében. A főkapitányságok területén, a végvárakban a korábbiakhoz hűen továbbra is engedélyezett volt a protestáns katonaságnak a lelkész tartása. A gyöngyösi gyülekezet szempontjából Fülek várát fontos kiemelni, hiszen onnan érkezett 1653-ban templomjavítás céljára támogatás.³⁹ A törvénycikkben említést találhatunk még a később, török hódoltság után, az országhoz visszacsatolt vármegyékre is, így Hevesre és Külső-Szolnokra is, ezekre vonatkozóan a „minthogy jelenleg csaknem minden ott levő templomaiknak tetteleg használatában vannak, azért ezek az ő mostani birtokosaik használatában maradnak” szerepel.⁴⁰

³⁷ Dr. Márkus D. 1900. 287.

³⁸ Latin nyelven az articulus szó jelenti a törvénycikkelyt.

³⁹ GyREL A. III. 74., 75.

⁴⁰ Dr. Márkus D. 1900. 287.

reagálni. I. Lipót magyar király (1640–1705) 1691-ben adta ki a törvényt magyarázatát, az Explanatio Leopoldinát, amely nem riadt vissza a komoly torzításoktól és tovább korlátozta a protestánsok vallásgyakorlatát. A legfontosabb változást az hozta, hogy bevezetett két új fogalmat: a nyilvános és magán-vallásgyakorlatot⁴², ezeket részletesen meghatározta. Egyedül az említett artikuláris helyeken lehetett a vallást szabadon gyakorolniuk az evangélikusoknak és reformátusoknak, azaz templomot használni, lelkészt és tanítót tartani. Ezen lelkészek számára kijelölték, hogy szigorúan csak ezeken a településeken végezhetik a szolgálatukat, de lehetővé tette számukra, hogy a nem artikuláris helyről érkező protestánsokat fogadják, ha azok megfizették a keresztelési, esketési és temetési szertartásért járó stóladíjat a lakóhelyük szerinti katolikus papnak.⁴³ A törvényt magyarázattal visszahozták a protestáns hívek fizetési kötelezettségét, amivel az 1681. évi XXVI. törvénycikk. 21. paragrafusát teljes mértékben figyelmen kívül hagyták.⁴⁴ A magán-vallásgyakorlat alatt azt értették, hogy tilos volt a prédikátor tartása, még a protestáns földesurak birtokain is, a híveknek otthonaikban engedélyezték az lelki könyvek és közös imádkozások megtartását. A korábban emlegetett földesúri jogokat viszont csak a katolikus nemesek gyakorolhatták.⁴⁵

⁴² Ez részben a szabad és korlátozott vallásgyakorlat szavaknak feleltethető meg.

⁴³ Bokor J. 1998.

⁴⁴ Sopronban ugyanis azt a 1647. évi XI. tc.-re hivatkozva eltörölték.

⁴⁵ Mihalik B. V. 2020. 64.

Az 1712–1715. évi országgyűlések

A szatmári békét követő évben került sor a magyar rendi országgyűlés újbóli összehívására, amelyet III. Károly magyar király (1685–1740) 1712. április 3-ára hirdetett meg. Ez egyrészt az úgynevezett „labanc” országgyűlés folytatásaként is értelmezhető, hiszen a korábbi régóta megoldatlan kérdéseket tárgyalták már – pestisjárvány okozta megszakításokkal – az 1708-as és 1709-es években is. Másrészt ez egy új kezdetet is jelentett: a Rákóczi-szabadságharcot követően a szatmári békeszerződés irányelvei alapján kezdték el értelmezni a rendek az uralkodóhoz való viszonyukat, ellenben a vallásügyet nem, ahogy ezt látni fogjuk.⁴⁶ Ugyanakkor aláhúzendó az is, hogy ez volt hosszú idők óta az első olyan diéta, ahova az egész ország rendjeit meghívták.

Az ülésezés május 3-án kezdődött meg, az első teendők a szatmári békeszerződés becikkelyezése és az új magyar uralkodó, III. Károly megkoronázásának előkészítése voltak. A katolikus rendek a koronázási hitlevél tartalmáról egyezkedtek, a protestánsokat ebből kirekesztették, nem került be a szövegbe a protestánsok szabad vallásgyakorlásának tétele, ami egyébként még a régebbi királyi hitlevelekben szerepelt.⁴⁷ A hitlevél kiadása utáni napon került sor a koronázásra, mely ünnepélyes keretek között zajlott le május 22-én⁴⁸, Pozsonyban, a magyar Szent Koronával, amit Bécsből hoztak vissza, ahol a szabadságharc ideje alatt őrizték.

Bár a protestáns rendeknek nem volt egyszerű dolguk a római katolikus többséggel szemben a diétán, egy kisebb sikernek könyvelhették el azt, hogy az országgyűlés ideje alatt a református vallású országgyűlési követek istentiszteletre járhattak egy kijelölt helyen, Pozsony külvárosában. A prédikátoruk, Magyarai Péter számára pedig Keresztély Ágost esztergomi érsek (1666–1725) menedéklevelet is biztosított. Erre Esterházy Pál nádortól (1635–1713) kértek engedélyt Szent-Imrey Sámuel borsodi és Baranyai Mihály bihari követ urak, mondván, hogy erre a szokásukra továbbra is igényt tartanak.⁴⁹ Egyébként a Szent-Imrey családról elmondható, hogy több vármegyei hivatalnok is származott belőle, Sámuel egyúttal Gömör vármegye

⁴⁶ A szabad vallásgyakorlatra a szatmári békeszerződésben ígéretet tettek, de később nem tartották meg.

⁴⁷ 1622. évi II. tc.-ben; 1638. évi I. tc.-ben; 1659. évi I. tc.-ben

⁴⁸ Forgó A. 2013. 15.

⁴⁹ Ladányi S. 1997. 39.

főjegyzője is volt⁵⁰, illetve a gyöngyösi gyülekezetnek is írt egy levelet 1713-ban Otrókocsról, amelyben az országgyűlés vallásügyi tárgyalásairól számolt be.⁵¹

Mindenképpen fontos kiemelni az országgyűlés egyik befolyásos alakját, aki a protestánsok jogaiért állandóan harcolt, Ráday Pál magyar főnemes, diplomata urat (1677–1733). Ezen az országgyűlésen Ráday mint Nógrád megye követe és a Hont megyei protestánsok képviselője vett részt. A protestáns rendek szónoklója küldöttséget szervezett és vezetett az uralkodóhoz, aki előtt felsorolta a protestáns egyházak sérelmeit, egy hosszas feliratban pedig a béke megteremtésének alapjait ismertette. Eközben a katolikusok is elkészítették a feliratukat és eljuttatták a királynak, így a két oldal hamar elkülönült egymástól. A vallásügy rendezése még jócskán odébb volt, a feszültségek kirobbanásához csak egy szikrára volt szükség, ami a május 20-i ülésen éppen Ráday Pál felszólalási kísérlete volt.⁵² Ez az eset fontos részletekre világít rá a protestánsok helyzetét illetően, így érdemes rá kitérnünk. Ráday ezen az ülésen az egyik követő társa, Okolicsányi Pál⁵³ védelmére kelt, hiszen sérelem érte. Okolicsányit Esterházy Pál nádor korábban a királyi koronát kísérő küldöttség tagjává nevezte ki, de később arra kérte a katolikus főpapság felháborodása hatására, hogy mégse vegyen részt abban. Ráday ezen felszólalását a „Status Evangelicus” nevében kérte⁵⁴, amely szó elhangzására a klérus sorai felrobbantak. Ezen elnevezés egy rövid magyarázatot igényel. Az evangélikus szó használata a korszakban magában foglalta az ágostai és helvét hitvallásúakat is, ugyanakkor a római katolikusok számára mindenképpen sértő volt az „evangéliumi” jelző. Az elnevezés egy 1608-as törvényben⁵⁵ jelent meg először, majd pedig több vitát követően, I. Rákóczi György közbenjárása eredményeként, a linzi békekötést becikkelyező 1647. évi XI. törvénycikkben elismerték vele a protestánsok státuszát.⁵⁶ A hozzá való ragaszkodás adódott abból is, hogy ezáltal a protestánsok ügyét együttesen tudják képviselni, egyenjogú félként legyenek elismerve a római katolikus rendekkel szemben. Ráday Pál felszólalási kísérletében tehát a magyar protestánsok elismerésük utáni igénye fejeződött ki, számukra ez létkérdés volt.

Az országgyűlés a nyári hónapokban tárgyalta a Rákóczi-szabadságharcot érintő kérdéseket addig, ameddig a pestisjárvány miatt fel nem kellett oszlatni. Törvényjavaslatban fogadták el a szécsényi, ónodi és a sárospataki országgyűlések végzéseinek érvénytelenségét, a

⁵⁰ Nagy I. 1863. 622–623.

⁵¹ GyREL A. V. 96.

⁵² Ladányi S. 1997. 41.

⁵³ Evangélikus vallásúként ő is a protestáns érdekeket képviselte az országgyűlésen.

⁵⁴ Thury E. 1904.1–35.

⁵⁵ 1608. (k. e.) III. tc.

⁵⁶ Ladányi S. 1973.

felkelés még bujdosó vezetőit pedig hazaárulóknak minősítették, a közkegyelemből kizárták őket. Vallásügyben továbbra sem került sor érdemi rendezésre, az uralkodó egy leiratban közölte a protestáns rendekkel, hogy az 1681. és 1687. évi vallási törvények továbbra is érvényben vannak.⁵⁷ Ezzel tulajdonképpen világosan megfogalmazódott az uralkodónak az alapelve a vallásügyet illetően: a Rákóczi-szabadságharc előtti állapotot kell visszaállítani.

Mielőtt az országgyűlés újra összeült volna és tárgyalta volna a vallásügyet, egy királyi rendelet is született 1714. áprilisában, amely a protestánsok erőteljesebb elnyomását hozta magával, további templomokat foglaltak le a katolikusok. A rendeletben az uralkodó felszólította a Rákóczi-felkelés által érintett területek protestánsait, hogy az 1681 óta újrakezdett vallásgyakorlatukat szüntessék be.⁵⁸ Ez a gyöngyösi gyülekezetre úgy hatott, hogy az Árokszállási József katolikus plébános és a református gyülekezet közötti korábbi egyezségekhez képest egy állandó megállapodást kötöttek 1714. augusztus 14-én.⁵⁹ Erről már a korábbi fejezetben részletesen értekeztem, itt arra hívnám fel a figyelmet, hogy miközben országos szinten a protestánsok erőteljes elnyomása folytatódott, felújult a királyi rendelettel, eközben a helyi szabályozás szintjén, Gyöngyösön a katolikus és református felek közötti viszony rendezése éppen a végére ért.

III. Károly – amint a spanyol örökösödési háború lezárásra került a rastatti és a badeni egyezményrel - újból összehívta a magyar országgyűlést 1714 szeptemberében. A katolikusok és protestánsok heves vitái folytatódtak, a helyzet tarthatatlanná vált. Ahogy a leiratból is érzékelhető volt, az uralkodó a vallásügy kezelését egyre inkább magára vállalta, immár az országgyűlést ebben a kérdésben alkalmatlannak tartotta. A további viszálykodások elkerülése érdekében született meg az a hatályos törvény, amely a protestánsok számára új közjogi korszakot hozott el: korlátozott vallásszabadságuk ügye már nem az országgyűlés hatáskörébe tartozott, hanem a király alá. Ez a törvény az 1790–92. évi XXVI. törvénycikk megalkotásáig érvényben volt. Az uralkodó számára ez azért is volt fontos, mert így garantálva volt, hogy a rendi ellenállás protestáns bázisával szemben törvényesen rendelkezzen.⁶⁰

Az 1715. évi XXX. és XXXI. törvénycikkek az 1681. és 1687. évi törvényekre hivatkoztak, és rendelkeztek arról, hogy az uralkodóhoz nem egy közös beadvánnyal lehet

⁵⁷ Benda K. 1982. 552.

⁵⁸ Bartha–Bóna–Gábori 1989. 782.

⁵⁹ Több másolatban is fennmaradt az egyezés. GyREL A. VI. 85–91.

⁶⁰ Csohány J. 1994. 22.

fordulni (ahogy ezzel a gyöngyösi protestánsok is éltek felségfolyamodványukban⁶¹), hanem kizárólag egyénileg, a kérvényező saját nevében. Ezzel azt is kifejezte az uralkodó, hogy testületként nem tárgyal a protestánsokkal. Rendelkezett még a törvény az egyházi gyűlések, zsinatok megtartásáról is, amelyre a király adhat engedélyt, illetve, hogy létre kell hozni a jövőben egy vallásügyi bizottságot. Ez a bizottság jelentéseket készítene majd a vallásügyi helyzetről helységenként és javaslatokkal fordulhatna az uralkodóhoz az ügyekben.⁶² Ennek a megalakulásáról, működéséről és a gyöngyösi gyülekezettel kapcsolatos vizsgálatáról a következő fejezetben lesz szó.

⁶¹ Erre bizonyíték a gyülekezet levéltárában megtalálható egykorú másolat: III. Károly mandátuma a gyöngyösiek felségfolyamodványára, amelyen bécsi keltezéssel 1714. január 18-i dátum szerepel. GyREL A. VI. 85.

⁶² Csohány J. 1994. 22–23.

A Vallásügyi Vegyesbizottság

Az 1715. évi törvény meghozatala után több évet kellett várni, hogy a Mixta Religionaria Commissio, vagyis a Vallásügyi Vegyesbizottság megalakuljon. Ennek egyrészt a török háborúk voltak az okozói, amit az 1718-as pozsareváci béke zárt le: a Temesköz, Szerémség visszakerült az országhoz, ezzel a török uralma alól a Magyar Királyság egésze felszabadult. A másik nehezítő tényező a kiújuló pestisjárvány volt, amely tizedelte az ország lakosságát, így III. Károly csak 1720 augusztusában bocsátotta ki rendeletét, hogy a korábban kinevezett bizottságnak immáron össze kell ülnie. A bizottsági tagok között eddigre személyi változások történtek, például az 1712–15. évi országgyűlésen részt vevő evangélikus Okolicsányi Pál elhunyt, de Ráday Pál személye továbbra is meghatározó, illetve Maróthi György, és Kenessey István urakat emelném ki református részről. Előbbi Debrecen városának szenátori tisztségét töltötte be, és az ő fia volt György, a Debreceni Református Kollégium híres tanára.⁶³ A bizottság elnöke, gróf Koháry István országbíró (1649–1731) mellett még 3 országos tisztviselő vett részt a munkában, gróf Csáky István királyi tárnokmester, gróf Erdődy Sándor kamaraelnök és báró Horváth Simonchich János királyi személynök. A további tagok között 12 katolikus, 5 református, 4 evangélikus volt: ebből az arányból szépen kibontakozik, hogy a katolikus többség előre el volt tervezve.⁶⁴

Többszöri halasztásokat követően végül 1721. március 15-én Pesten megnyitották a gyűlést, amihez a protestánsok nagy reményeket fűztek: hogy sikerül majd kompromisszumra jutniuk. Ám ennek halvány jele sem mutatkozott az üléseken, a katolikus többség egy protestáns javaslatot sem fogadott el. Egyébként elvi szinten sem állt fenn a protestánsok jogorvoslásának tényleges lehetősége, hiszen a bizottságnak csak javaslattételre volt módja az uralkodó felé.⁶⁵ III. Károly szempontjából nézve az egész bizottság működése egy látszatintézkedés volt, amivel az időt lehetett húzni. A bizottságtól tehát aligha lehetett várni, hogy a vallásügy helyzetében valódi változásokat indítsanak, azt meg semmiképpen sem, hogy a két felekezet közötti ellenségeskedés abba maradjon.

Az ülések heves viták sorozatából álltak, hamar kiderült, hogy a bizottság összehívásának okában és céljában sem értettek egyet, a két felekezet álláspontja távol állt

⁶³ Tóth B. 1994. 18–19.

⁶⁴ Ladányi S. 1997. 51.

⁶⁵ Csohány J. 1994. 23.

egymástól. A protestánsok a bizottságtól arra számítottak, hogy az országos jelentőségű sérelmeket tárgyalják először az 1681-es és 1687-es vallásügyi törvények, a bécsi és linzi békekötések, királyi leiratok alapján. A katolikusok ezen törvényeket az 1691-es Explanatio Leopoldina alapján értelmezték és számukra a panaszok diskurzusa azok valóságalapjának, jogosságának meghatározásáról szólt volna. Az egyezés hiánya lévén külön-külön fordultak a királyhoz kérvényekkel, jelentésekkel.⁶⁶

III. Károly a bizottság eredménytelen munkáját megelégtelte és az augusztus 10-én kelt leiratában feloszlatta a Pesti Commissio-t, a vallási viszonyokban pedig megjelölte, hogy azok maradjanak az ülések előtti állapotban.⁶⁷ Egyúttal viszont elindult az a tanúkihallgatási sorozat, amellyel az ország vármegyéinek vallásügyi helyzetét mérte fel. Ehhez kapcsolódva 4 levél is található a gyülekezet levéltárában.⁶⁸ A vármegyei levéltárban fennmaradt jegyzőkönyvek alapján rekonstruálható, hogy a gyöngyösi reformátusok tanúvallatása hogyan zajlott le. (lásd lentebb) Az országos vizsgálatok során a felkeresett protestáns tanúknál a templomhasználatra, vallásgyakorlatra kérdeztek rá. Ebből összeállhatott az a kép egy településről, hogy a protestánsok mióta gyakorolják hitüket ott, a használt templomuk eredetileg kié volt és hogy milyen jogon maradt 1681 után a birtokukban.⁶⁹ A vizsgálatról készült jegyzőkönyvek Kapy Gábor országbírói ítélmester kezében futottak össze. Az 1681-es év azért volt fontos a vizsgálati kérdések során, mert ekkor keletkezett az ún. artikuláris törvény, amelyben a Magyar Királyság akkori területére vonatkozólag korlátozták a protestáns vallásgyakorlatot. (1. térkép) Ezen törvény nem terjedt ki az oszmán Hódoltságra, amelynek Gyöngyös városa része volt még 1681-ben, illetve az Erdélyi Fejedelemség területére. Emiatt a vallásgyakorlatot illetően egy sokszínű kép bontakozott ki a vármegyei vizsgálatokban az ország különböző részein élő protestánsok között: az egységesítésre, országos rendezésre szükség volt. A törököktől visszafoglalt vármegyékkel kapcsolatban pedig az volt a katolikusok véleménye a bizottságban, hogy azokhoz a protestánsoknak nincs joguk, mondván az meghódított terület.⁷⁰

A gyöngyösi tanúk kihallgatására a Heves és Külső-Szolnok vármegyei vizsgálat részeként került sor. A meghallgatáson eskü letétele után 11 kérdésre kellett válaszolni a vármegyei szolgabíró, ispán előtt. A következőkben e kérdéseket és Somberki György 65 éves gyöngyösi lakos válaszait foglalom össze. Először arra kérdeztek rá, hogy 1681-ben és azelőtt

⁶⁶ Ladányi S. 1997. 60.

⁶⁷ Benda K. 1982. 558.

⁶⁸ Az egyik levélben más protestáns gyülekezet lefoglalt vagyonáról van szó (pl. Fülek, Kosd, Szenc), a többiben pedig a Pesti Commissio gyöngyösi vizsgálatban megállapított pontjai olvashatóak. GyREL A. VI. 120–123.

⁶⁹ Csohány J. 1994. 23.

⁷⁰ Ladányi S. 1997. 56.

is a reformátusoké volt-e a templom, a parókia, az iskola és az ezekhez tartozó javadalmak; illetve, hogy az említett évben – amikor a kérdezett személy egyébként 25 éves volt – Otrókócsi Fóris Ferenc volt-e a prédikátor.⁷¹ Somberki igennel felelt ezekre a kérdésekre. Másodszor a templom és a parókia református építése felől érdeklődtek és hogy az 1688-as esztendőben Almássy János és Sótér Ferenc parancsára történt-e a fegyverek általi templomfoglalás. Somberki erre kifejtette, hogy hallomásból tudja, hogy a templomnak korábban sekrestye része is volt, de azt a reformátusok átépítés alkalmával elbontották⁷², a parókiát pedig saját kezűleg építették fel. Bár a templomfoglalás idején jelen volt Somberki úr, de arról nem volt tudomása, hogy az kinek a parancsára történt. A további kérdésekben a gyülekezet valamennyi egykori birtokának eltulajdonításáról esett szó, és hogy az a kihallgatás idején a jezsuiták kezén van-e. Somberki Györgynek tudomása volt elfoglalt szőlőbirtokokról, de ezek számát pontosan nem ismerte. Egyedül abban volt biztos, hogy a Solymos utcai malmot is elvették, illetve természetesen azokat sorolta még fel, amiről neki is volt tudomása és emlékezete engedte, valamint megerősítette, hogy az említett értékek jelenleg a jezsuitáknál vannak.⁷³

Térjünk vissza a Vallásügyi Vegyesbizottság további működésére! A bizottságot az uralkodó a következő év elején hívta újra össze, ezúttal Pozsonyba. Az ülések a korábbi tapasztalatokból okulva felekezetiileg külön voltak megtartva, a vármegyékből összegyűjt jegyzőkönyveket külön dolgozták fel. Megegyezés hiányában a vallásügy megoldására ismét eltérő javaslatokat tettek az uralkodó felé, az iratok mennyiségét illetően pedig rengeteg keletkezett, annyira sok, hogy kilenc társzekerre volt szükség a Bécsbe történő szállításhoz később.⁷⁴ Az utolsó ülésre 1722 májusában került sor, a bizottság eredménytelenül fejezte be a munkáját, mielőtt megnyílt az 1722–1723. évi országgyűlés, amely már nem tárgyalhatott a protestáns felekezetek helyzetéről, a vallásügy elrendezési lehetősége végérvényesen és kizárólagosan a király kezében maradt.

⁷¹ Erre azért is kérdezhetek rá különösen, mert Otrókócsi egykori gályarab volt, aki hazaérkezése után a gyöngyösi református gyülekezetben is szolgált 1681–82-ben.

⁷² Ezt megerősíti a templomjavításról szóló 1653-as levélben található utalás. GyREL A. III. 74., 75.

⁷³ MNL HML V. 101. b. Fasc. 28. No. 70. közli Varga Zs. 2018.

⁷⁴ Bucsay M. 1985.

A Carolina Resolútiók

III. Károly valláspolitikája a protestánsokra nézve egy időre mérséklődött, amikor dinasztikus érdekekről volt szó. A Habsburg-család trónöröklését szabályozó Pragmatica Sanctio elfogadásához szüksége volt az uralkodónak protestánsok meggyőzésére is. E célból engedett Ráday Pál megkeresésének az 1722–23. évi országgyűlések idején, amelynek eredményeképpen megszületett a protestánsok háborgatását eltiltó leirata⁷⁵ 1723. év június 12-én Laxenburgban.⁷⁶ Ebben a rendeletben az uralkodó a vallásügyi törvényeket megvetők ellen fordult, hangsúlyozta, hogy a földesurak erőszakosan térítését nem szabad hagyni, a vallásuktól különböző szertartásokra nem kényszeríthetők a protestánsok. Emellett azon 1711 óta elvett templomok visszaadását kérte, amelyekről a bizottság megállapította a méltatlan használatot. A király egy másik rendeletében mindezt megerősítette, de a vallásügy további rendezését későbbre ígerte.⁷⁷ A Pragmatica Sanctiot elfogadták, a protestánsok pedig reménykedtek továbbra is, hogy a helyzetük javulni fog, ám a vármegyék nem hajtották végre a rendeletet.⁷⁸

Ennek az országgyűlésnek volt egy fontos következménye a protestánsokra nézve. Immáron az uralkodó és közéjük került egy új közigazgatási szerv, ami vallásügyi kérdésekben is eljárhatott 1724-től, ez pedig a Magyar Királyi Helytartótanács volt. Ennek a részletes tárgyalására – többek között, hogy milyen protestánsellenes intézkedések is folytak itt – a dolgozatban nem térünk ki. Azt viszont mindenképpen szükséges megemlíteni ezzel a szervvel kapcsolatban, hogy tovább folytatta a Vallásügyi Vegyesbizottság országos felmérését, viszont a protestáns uralkodói folyamodványok célba jutásának igyekezett gátat szabni.⁷⁹

Az 1728–29. évi országgyűlésen is tovább folytatódtak a vallásügyi viták, annak ellenére, hogy erről nem rendelkezhetett továbbra sem. A viszálykodás középpontjába a dekretális eskü kérdése került⁸⁰, amelynek a felvetése mögött az a szándék húzódnak meg a katolikusok részéről, hogy a protestánsok utolsó mentsvárát jelentő városi és vármegyei önkormányzatokból kiszorítsa őket. A tervezett törvényjavaslatnak a protestánsok Ráday Pál

⁷⁵ A gyűlekezeti levéltárban megtalálható ez a leirat. GyREL A. VI. 125.

⁷⁶ A Bécstől 15 kilométerre délre található vidéki településen a Habsburgoknak rezidenciájuk volt, amelyet a schönbrunni kastélyhoz hasonlóan tavasszal és nyáron is használtak időnként.

⁷⁷ Ladányi S. 1997. 69.

⁷⁸ Csohány J. 1994. 24.

⁷⁹ Ladányi S. 1997. 71.

⁸⁰ Ez egy olyan esküformát jelentett, amely szerint a hivatalokat betöltő személyeknek Szűz Máriára és a szentekre kellett esküdniük.

vezetésével igyekeztek ellenállni, és a királyhoz fordulni ügyükben. Az uralkodó válaszában meg is jelölte, hogy majd ő fog dönteni erről, ennek ellenére az 1729. évi XXVI. törvénycikkbe bekerült egy toldás, aminek értelmében részben kötelezővé vált a dekretális eskü.⁸¹ A vallásügy helyzetében a bizonytalanság ezzel tovább fokozódott, a vallásügy király általirendezése igencsak szükségessé vált, tovább nem lehetett ezt halasztani.

III. Károly udvari bizottságot hívott össze 1730 elején, a feladatuknak pedig a vallásügy végleges rendezésére tett javaslattétel elkészítését jelölte meg. Savoyai Jenő Carignano hercege, a német-római császári tábornagy (1663–1736) elnökletével 1730. április 30-án kezdte meg ülését a miniszteri értekezlet. Egyetértés volt abban, hogy a Lipót-féle törvénytárgyalás elvei szerint járnak el, a korábban említett 1723-as királyi rendeletre pedig csak eseti megoldásként tekintettek.⁸² A javaslatok többsége királyi rendeletként lépett életbe 1731. március 21-én. Ez volt a Carolina Resolutio, amely lényegében a lipóti törvényértelmezés alapján ismételte meg az 1681. évi XXV. és XXVI. törvénycikkeket, valamint az 1687. évi XXI. törvénycikket. Az artikuláris helyek maradtak, nyilvános és magán-vallásgyakorlati különbségtétel viszont, hogy a földesúri joggal kapcsolatban jelezték a negyedik paragrafusban, hogy ha vallásukat változtatni szeretnék a földesurak, akkor azt az uralkodó tudtára kell adni. Újdonságot jelentett viszont, hogy a protestánsoknak engedélyt adott részben az intézményesülésre, szuperintendensek, vagyis egyházkerületi vezetők megválasztását tette lehetővé, amelyeknek a számát, hatáskörét az uralkodó szabta meg. A dogmatikai kérdésekben ők nem járhattak el, azt még a katolikus főesperesek felügyeletében hagyta. A Resolutio a katolikus ünnepek megtartására kötelezte a protestánsokat, a céhek tagjainak⁸³ pedig részt kellett venniük a körmeneteken.⁸⁴

A Carolina Resolutio megjelenésével a vallási ellentétek csak élesebbé váltak. Ezért több egyeztetés is történt a protestánsok és az uralkodó között, aminek eredménye lett a II. Carolina Resolutio, amely 1734. október 20-án jelent meg. Ez a rendelet 4-4 szuperintendens megválasztását engedélyezte és bár nem hozott megnyugtató védelmet a protestánsokra nézve, lehetővé vált az egyházkerületek megszervezése, ami a reformátusok esetében hosszú életűnek bizonyult, hiszen a Bodrogkeresztúri Konvent 1734. november 4-én hozott döntése után egészen az I. világháború végéig állt fenn.

⁸¹ Ladányi S. 1997. 86-87.

⁸² Ladányi S. 1997. 89.

⁸³ Így volt ez minden bizonnyal a református szűrszabó céh tagjaival is. A szabó céh számadási könyve is megmaradt a levéltárban, igaz rongálódott állapotban, ezt 1725–1805-ig vezették. GyREL A. VII. 126.

⁸⁴ Csohány J. 1994. 25.

Összegzés

A dolgozatban a Gyöngyösi Református Egyházközség helyzete és túlélési stratégiái kerültek elemzésre a XVIII. század első felét illetően, III. Károly valláspolitikai intézkedései tükrében az újonnan feltárt levéltári források alapján. A kutatás során rávilágítottunk arra, hogy a Habsburg-uralom vallási rendeletei és a katolikusok törekvései szisztematikusan szorították vissza a protestáns vallásgyakorlatot országszerte, a gyöngyösi példa tehát igazolta az országos vallási tendenciákat. Az országos és helyi vallásügyi szabályozások – mint az I. Lipót uralkodása alatt született kétértelmű vallási törvények –, az 1714-es gyöngyösi megállapodás és a Carolina Resolutiok alapjaiban korlátozták a protestánsok vallásgyakorlatát.

Az elemzés különös figyelmet fordított a Gyöngyösi Református Egyházközség reakcióira és azon jogvédő eszközökre, amelyek révén igyekeztek fenntartani vallási identitásukat és a jogi státuszukat. A gyülekezet levelezéssel és jogi beadványokkal próbált szót emelni igazáért, a hatalom több szintjén is kereste a jogorvoslat lehetőségeit. Ezek az erőfeszítések nemcsak helyi, hanem országos szinten is figyelmet kaptak, mint azt az országgyűlések, a vallási vegyesbizottság és az uralkodói rendeletek is bizonyították. A gyöngyösi reformátusok, bár számos nehézséggel szembesültek, elkötelezetten küzdöttek a vallásuk megőrzéséért és a közösségük fennmaradásáért.

Ugyanakkor a kutatás egyúttal arra is rávilágított, hogy a gyöngyösi protestánsok példája jól szemlélteti a vallási küzdelmek és a törvényi korlátozások következményeit a 17–18. századi Magyarországon. Ez a kutatás hozzájárulhat a jövőben a gyöngyösi helytörténet bővüléséhez, egyúttal a magyarországi protestantizmus ellenreformációs időszakának mélyebb megértéséhez is, különösen az egyházközségek szintjén.

A kutatás továbbá felveti a lehetőséget annak, hogy a későbbi vizsgálatok összehasonlítás céljából induljanak el, ami az észak-alföldi régió más településeinek református és evangélikus gyülekezeteit vethetné össze, hogy egy átfogó kép alakulhasson ki az egykori hódoltsági területek sokszínű egyháztörténetéről. A levéltári források – végrendeletek, hagyatéklevelek, céhszámadási könyvek – mélyebb feltárása pedig akár a vallási élet mindennapi aspektusaira is fényt vethetne, különösen a gazdasági szempontú kutatás nyithatna új távlatokat, amely a gyülekezetek pénzügyi helyzetét vizsgálhatná hosszú távon.

Levéltári források⁸⁵

GyREL	Gyöngyösi Református Egyházközség Levéltára
GyREL A. II.	XV–XVII. századi török okmányok 1553–1667
GyREL A. III. ⁸⁶	Iratanyag 1605–1688 között
GyREL A. IV., V.	Iratanyag 1689–1713. – vallásügyi sérelmek, császári resolútiók, rendi feliratok, folyamodványok
GyREL A. VI.	Iratanyag 1714–1726. Vallásügyi iratok
GyREL A. VII. ⁸⁷	Vegyes iratanyag 1714–1798. Adományszerző levelek, egyházigazgatási ügyek
MNL HML	Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára
MNL HML V.101.a	Gyöngyös Város Tanácsának iratai. Jegyzőkönyvek 1606–1849.
MNL HML V.101.b.	Gyöngyös Város Tanácsának iratai. Iratok 1304–1945.

⁸⁵ Fontos kiemelni, hogy a levéltár rendezése jelenleg is folyamatban van, a korábbi tematikus felosztást meghagytam, de a sorszámmal már jelöltem, hogy az új, kronologikus listán hányadik tételekről is van szó.

⁸⁶ Az első korszak kronologikus listájában (1553–1687) a török kori iratcsoportok, vagyis az A. I–III. immáron egyben szerepelnek.

⁸⁷ Az ezt követő időszak (1688–1784) levéltári listájának elkészítése van folyamatban.

Felhasznált irodalom

- Bán I. 1943. Bán Imre: A gyöngyösi református egyházközség levéltára. In: Révész Imre (főszerk.): Egyháztörténet, I. évfolyam. 1–2. füzet, Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konvent, Budapest, 1943. 389–405.
- Bartha–Bóna–Gábori 1989. Bartha István–Bóna Antal–Gábori Miklós: Magyarország története 4/1–2. 1686–1790. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 780–785.
- Benda K. 1982. Magyarország történeti kronológiája II. 1527–1848. Benda Kálmán (főszerk.), Budapest, 1982.
- Besze T. 2007. Népeség és agrárgazdálkodás Gyöngyösön 1686–1848 között. Líceum Kiadó, Eger, 2007.
- Bíró–Bucsay–Tóth–Varga 1949. Bíró Sándor–Bucsay Mihály–Tóth Endre–Varga Zoltán: A magyar református egyház története. Kossuth, Budapest, 1949.
- Bokor J. 1998. Bokor József (szerk.): A Pallas Nagy Lexikona, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, (1893–1897., 1998.)
- Bucsay M. 1985. Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945. Gondolat Kiadó, Bp., 1985.
- Csohány J. 1994. Csohány János: Magyar protestáns egyháztörténet 1711–1849. Debreceni Református Teológiai Akadémia, Debrecen, 1994.
- Dezséri B. L. 1944. Dezséri Bachó László: A gyöngyösi templomok története. Gyöngyös, 1944.
- Dr. Márkus D. 1900. Dr. Márkus Dezső: Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvények. Sorozat: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895. Franklin Társulat, 1900.
- Fekete L. 1934. Fekete Lajos: Gyöngyös város levéltárának török iratai (Különnyomat a „Levéltári Közlemények” 1932-ik és 1933-ik évfolyamából), Budapest, 1934.
- Forgó A. 2013. Forgó András (szerk.): Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével. Pannonhalmi Főapátsági

- Levéltár, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Pannonhalma–Veszprém, 2013.
- Katus L. 2021. Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története, 1711–1914. Kronosz Kiadó, Pécs, 2021.
- Klimó P. 1892. Klimó Pál: A gyöngyösi ev. ref. egyház történetének vázrajza. Gyöngyös, 1892.
- Ladányi S. 1997. Ladányi Sándor: Ráday Pál vallásügyi tevékenysége a szatmári béke után. KRE Hittudományi Karának Egyháztörténeti Intézete, Budapest, 1997.
- Ladányi S. 1973. Ladányi Sándor: A protestánsok harca az egyenlőségért. A „Status Evangelicus” kérdése az ellenreformáció korában. In: Theologiai Szemle. XVI. évfolyam 1–2. szám, Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának folyóirata, Budapest, 1973.
- Mihalik B. V. 2020. Mihalik Béla Vilmos: Az 1681. évi vallásügyi cikkelyek alkalmazása a gyakorlatban. In: Vértelen ellenreformáció. Reformáció öröksége 2. Csorba Dávid (szerk.) Károli Gáspár Református Egyetem. Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet. Budapest, 2020.
- Misóczki L. 2004. Misóczki Lajos: Az 1704. évi gyöngyösi béketárgyalásokról. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXVIII. Sectio Historiae. Párhuzamos történelmi évfordulók (1703/1803–2003). Eger, 2004.
- Monok I. 1986. Monok István: A gyöngyösi református gyülekezet lelkipásztorai és tanítói 1557–1710. (A Ráday Gyűjtemény Füzetek 1.) Ráday Kollégium, Budapest, 1986.
- Nagy I. 1863. Nagy Iván: Magyarország családai: Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. kötet, Pest, 1863. 622–623.
- Pálffy G. 2009. Pálffy Géza: Romlás és megújulás 1606–1703. Kossuth, 2009.
- Sebők L. 1880. Sebők László: Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös, 1880.
- Szabó J. 2018. Szabó Jolán: A Gyöngyösi Református Egyházközség a 18. században. In: A Heves Megyei Levéltár Közleményei 21. Eger, 2018.
- Tóth B. 1994. Tóth Béla: Maróthi György. Debrecen, 1994.

- Thury E. 1904. Thury Etele: Lányi Pál gömöri alispán naplója az 1712. évi pozsonyi országgyűlésről. In: Magyar Történelmi Tár. 4. sorozat 5. kötet. Athenaeum, Budapest, 1904. 1–35.
- Varga Zs. 2018. Forrásaink a reformációról (Sorozatszerkesztő: Kovács Eleonóra) – Varga Zsolt: Dokumentumok az MNL Heves Megyei Levéltárából. Eger, 2018.